

τὰ εἶδη τῶν τυποποιημένων διακρίσεων. Ἐφ' ὅσον οἱ ὄροι ζωῆς δὲν θέτουν ὑπὸ αἴρεσιν τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ὥστε διὰ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν περιστάσεων νὰ δημιουργήσῃ τὴν προσωπικὴν του ὑπόστασιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔλλειψις τῆς πνευματικῆς ἀντιστάσεως εἰς τὸν κόσμον ἐξισώνει ὄντολογικῶς τοὺς ἀνθρώπους, εἶναι φυσικὸν οἱ συμπίπτοντες νὰ ἐπιχειροῦν νὰ διακριθοῦν διὰ τῆς ἐνσωματώσεως ἐπιπλάστων διαφορῶν. Ἡ ἐφεσις αὐτῆ τρέφει σήμερον τὴν βιομηχανίαν καὶ ἂν ἡ βιομηχανία τρέφῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἀγωνία τῆς διακρίσεως παρουσιάζεται ὡς οἰκονομικὴ προϋπόθεσις τῆς ζωῆς. Τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν στιγμὴν οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ἐκ τῶν ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα τοὺς ὠθεῖ ἡ καταστροφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ των προσώπου. Τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ πνευματικῶς πανομοιότυπων ἀνθρώπων δὲν ἀποτελοῦν μόνον τομεῖς ἐργασίας, ἀλλ' ἀντικαθιστοῦν καὶ τὴν γλωσσικὴν ἔκφρασιν εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ὑποτιθεμένων προσωπικῶν προτερημάτων. Συμβαίνει ὅμως οἱ ἄνθρωποι νὰ μεταδίδουν, ὅ,τι κατ' οὐσίαν προτίθενται νὰ κοινοποιήσουν οἱ ἀκροαταὶ τοῦ σιωπηροῦ των λόγου. Τότε ἀκριβῶς ἐπιστρατεύεται ἡ γλῶσσα, διὰ νὰ τονίσῃ τὴν ἐπίφασιν, ὥστε, ἀντὶ νὰ συνδέσῃ τοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἐπιτυχάνῃ τὴν ἀπομόνωσίν των. Ἡ ἐξωτερικὴ αὐτῆ ἀντίθεσις τῶν ὁμοίων τόσον εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν ὑποκειμενικὸν κόσμον κατακερματίζει σήμερον τὴν πραγματικότητα καὶ διαλύει τοὺς ἀνθρωπίνους δεσμούς. Ἡ κρίσις τῆς οὐσίας ἀναγκάζει τὴν σημερινὴν γλῶσσαν νὰ θητεύσῃ εἰς τὴν διαφοράν, διὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ὑπάρχουν εἰς τὸ βύθος ἀντικρύσματα. Διὰ τοῦτο ἐπικρατεῖ σήμερον εἰς τὸν κόσμον πνευματικὸς πληθωρισμός. Πράγματα καὶ ἄνθρωποι ἱππεύουν τὸν ὑπερθετικὸν βαθμὸν, προκειμένου νὰ καλύψουν διὰ τῆς ἐντυπώσεως τῶν θεατῶν τὴν ἀπουσίαν τῆς ἀξίας, τὴν ὁποῖαν διαφημίζουν. Πλὴν ὅμως τοῦ ἐορταστικοῦ αὐτοῦ ψεύδους τὸ γεγονός, ὅτι ὁ λόγος τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἰριδισμῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἀντέχουν εἰς τὸ φῶς τοῦ ἐλέγχου, διασπᾶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπανέρχεται εἰς τὸ κράτος τῶν συναγωνιζομένων ἐναντίον του τεράτων. Ταυτοχρόνως τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἐννοίαν, ὅσων συμβαίνουν εἰς τὴν ζωὴν, καταπίπτει ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ προσαρμοσθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν συστηματικὴν ἀλλαγὴν, ὥστε τελικῶς νὰ ζῆ, διὰ νὰ διακόπῃ τὴν πνευματικὴν του συνέχειαν εἰς τὴν σκιὰν τοῦ νοήματος τῆς ὑπάρξεώς του. Ὁ φόβος ὅμως, ὅτι ἔχει φυλακισθῆ ἐντὸς τῆς ἀνοησίας, εἶναι, ὅ,τι ἀκριβῶς τὸν προτρέπει νὰ ἐξαντληθῇ πνευματικῶς εἰς τὴν δοκιμὴν τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων.

Ἀσφαλῶς ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν ζῆ μόνον, διὰ νὰ πολλαπλασιάσῃ τὴν δύναμιν καὶ νὰ εὐρύνη τὰ ὅριά του: χάριν τῶν τεχνικῶν χρήσεων, ἀλλὰ καὶ διότι συμβάλλει διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς παθητικῆς του στάσεως εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν καὶ τὴν διεύρυσίν του: διότι παράγει

χρήσεις. Οί τρόποι με άλλους λόγους, δια τῶν ὁποίων ἐγκαταλείπει τὸ πρόσωπόν του, διὰ νὰ συμπέση πρὸς τὴν τεχνικὴν διαρρύθμισιν, ἔχουν ἐπαγγελματικὴν ἀξίαν. Ἡ ἐγκατάλειψις αὐτῆ τοῦ ἀνεπαναλήπτου ἀνθρώπου στερεῖ τὴν γλῶσσαν τῆς βιογραφικῆς τῆς σημασίας καὶ καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἐπιλήσιμον ὄχι μόνον τυχαίων περιστατικῶν, τὰ ὁποῖα, διὰ νὰ ὑπερτονίσῃ τὴν ὀξύνοιάν του, παραπονεῖται, ὅτι περιέργως τοῦ διαφεύγουν, ἀλλ' ἰδίως τῶν αἰτημάτων ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων οἰκοδομεῖται ἡ πνευματικὴ περιουσία. Εἰς τὴν λήθην αὐτὴν συντείνει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τεχνικὸς κόσμος δημιουργεῖ ἐνστικτὰ ἐξωτερικῶν διαστάσεων. Ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον νὰ πράττῃ, χωρὶς νὰ σκέπτεται καὶ τοῦ προσφέρει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον μίαν ἀσφάλειαν συμπεριφορᾶς εἰς θάρος τῆς πνευματικῆς του ἀνεξαρτησίας καὶ κυρίως τῆς γλωσσικῆς του δυνατότητος, τῆς ἰκανότητός του νὰ ἐσωτερικευθῇ καὶ νὰ γίνῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ μάρτυς αὐτῆς τῆς ἀμνησίας, διότι τῆς λείπει τὸ παρελθὸν τοῦ προσώπου.

Ἐὰν αὐτὴν τὴν στιγμὴν κρίνεται εἰς τὴν ἱστορίαν ἢ μνήμην, αὐτὸ δὲν σημαίνει ἀπλῶς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δυσκολεύεται νὰ καλέσῃ παρωχημένα περιστατικὰ εἰς τὸ παρόν, ἀλλ' ὅτι λησμονεῖ ἀκριβῶς ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα τὸν συγκροτοῦν ἢ τὸν ἀποσυνθέτουν πνευματικῶς καὶ θὰ ἔπρεπεν ὡς ἐκ τούτου νὰ κινήσουν τοὺς λόγους του. Κρίνεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἐσωτερικὴ διάρκεια καὶ ἡ πνευματικὴ ἐγρήγορις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ προϋπόθεσις τῶν οὐσιαστικῶν λόγων, τῆς φιλοξενίας τοῦ κόσμου ἐντὸς τοῦ πνεύματος. Διὰ τῆς φιλοξενίας αὐτῆς ἡ γλῶσσα ἐξημέρωσε τὸν κόσμον. Τοῦ ἐπέβαλε τὰ λογικά της ὅρια καὶ τὸν ὑπεχρέωσε νὰ τὰ τηρήσῃ, ὥστε ἡ ζωὴ νὰ κινήθῃ διὰ τῆς ἀνάγκης, ἡ ὁποία διεδέχθη τὴν προϊστορικὴν αὐθαιρεσίαν τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἐνώπιον τοῦ τεχνικοῦ κόσμου ὁ ἄνθρωπος εὗρσκεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρωτογόνου, ὁ ὁποῖος ὑπέστη τὴν φύσιν, ἕως ὅτου τὴν εἶδεν ἐκ τῶν ἔσω, ἕως ὅτου ἐδημιούργησε τὴν γλῶσσαν, τὴν ἀνθρωπίνην διάστασίν του, ἡ ὁποία ἐδέσμευσε τὴν φύσιν. Ἡ δημιουργία τῆς λογικῆς πραγματικότητος, τοῦ γλωσσικοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον ἀπετέλεσεν ἡ πνευματικὴ οὐσία τῶν φυσικῶν πραγμάτων, ὑπῆρξεν ἡ προϋπόθεσις τῆς Τεχνικῆς.

Ἡ Τεχνικὴ ἐπεσφράγισε τὴν γλωσσικὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως. Σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν σκέψιν δὲν ἔχει διὰ τοῦτο σήμερον ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ κατάλυσις τοῦ φυσικοῦ της παραστήματος, διὰ τῆς ὁποίας ἐξαντικειμενίζεται ὁ ἄνθρωπος. Ἀντὶ τῆς φύσεως, ὁ ἄνθρωπος συνδέεται αὐτὴν τὴν φορὰν πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν του προβολήν, χωρὶς νὰ χρειάζεται διὰ τὸν σύνδεσμον αὐτὸν τὴν γλῶσσαν, τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα του. Διὰ νὰ μὴ σιγήσῃ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος, πρέπει ὁ λό-

γος νὰ δημιουργήσῃ τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἱστορίας, ἢ ὅποια τεχνικῶς διαδέχεται τὴν φύσιν.

Ἡ δημιουργία τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἀνθρώπου ὑπῆρξεν ὅμως τὸ τελικὸν γεγονὸς τῆς ἱστορίας. Αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ οὐσία τῆς τεχνικῆς. Ὁ ἄνθρωπος θὰ διδαχθῆ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὸν ἄνθρωπον ἱστορικῶς. Ἐφ' ὅσον τοποθετεῖ τὸν φορέα τοῦ πνεύματος ἐνώπιον τῆς ἀντικειμενικῆς του προεκτάσεως, ἡ Τεχνικὴ παρουσιάζεται ὡς προπαιδεῖα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ γλῶσσα τοῦ μέλλοντος θὰ συμπέσῃ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Τὸ ἀντίκρουσμά της δὲν θὰ εἶναι τὰ πράγματα—οὔτε ἡ φύσις οὔτε τὰ μηχανήματα— ἀλλ' ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ συνδέσμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ νῦν ἡ πνευματικὴ θέσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον. Εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνατέλλει αὐτὴν τὴν ὥραν ἡ ἐποχὴ τῶν μεταφυσικῶν διαστάσεων τοῦ λόγου, ὁ ὅποιος, ἐὰν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἄνθρωπος, πρέπει νὰ τοποθετηθῆ καὶ πάλιν ἐν ἀρχῇ.

*

Διάλεξις γενομένη τὴν 12ην Φεβρουαρίου 1967 εἰς Πάτρας κατόπιν προσκλήσεως τοῦ ἐκεῖ μορφωτικοῦ συλλόγου «Λαϊκὰ ἀναγνωστήρια» καὶ δημοσιευθεῖσα ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν ΚΒ' τόμον (1970, σελ. 245—262) τοῦ περιοδικοῦ «Πλάτων».

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

1. Λουκιανοῦ : Περὶ ὀρχήσεως 18 (p. 278).

VI

ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ

Μετατίθεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐκ τῆς θεολογικῆς τοῦ βάσεως τὸ πρόβλημα τῆς παρουσίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον. Πρώτην φοράν ἀντιλαμβάνεται ὁ ἄνθρωπος τὴν ὑπαρξίν του ἱστορικῶς καὶ πρώτην φοράν ἐδημιούργησεν ὄρους διὰ τὴν πνευματικὴν του κατασκευὴν καὶ τὸ βιολογικόν του τέλος. Ἐὰν ὁμως ἐξηγῆ τὴν ὑπαρξίν του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γεγονότων, διὰ τὰ ὁποῖα φέρει τὴν εὐθύνην ὁ ἴδιος ὡς ἄτομον καὶ κυρίως εἰς τὴν συλλογικὴν του πράξιν καὶ ἂν ταυτοχρόνως ἀναλαμβάνη διὰ τῶν πρακτικῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης τὴν κηδεμονίαν τῆς ζωῆς εἰς τὸν κόσμον, ἀνατρέπει τὰ δεδομένα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίσθη μέχρι στιγμῆς ἡ εὐσέβεια.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν πολιτιστικῶν χρόνων ἡ θρησκεία ἐπέβαλεν εἰς τὴν ὕλην τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν θείων ὑποθέσεων. Εἰς τὴν ἀρχαίαν Μεσοποταμίαν διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Εὐρώπην διὰ τὴν τήρησιν τοῦ προγράμματος τῆς προσευχῆς κατὰ τὴν νύκτα τοῦ χειμῶνος, ὅποτε λόγῳ τοῦ ψύχους ἐπάγωνεν ἡ συνδεδεμένη πρὸς μίαν σφυρίκτρα κλεψύδρα, ἐφευρέθησαν ἡ γραφὴ καὶ τὸ μηχανικὸν ὥρολόγιον¹. Ὅπου ὁμως ἡ πρακτικὴ καὶ ἡ θεωρητικὴ ἐπέμβασις εἰς τὴν φύσιν ὡς περιοχὴν τῆς θείας ἐκφράσεως δὲν εἶχε σχέσιν πρὸς τὴν θρησκείαν, προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀντίδρασίν της. Οἱ Κνίδιοι ἐγκατέλειψαν τὴν ὀχυρωματικὴν προσπάθειαν διανοίξεως ἰσθμοῦ ἐνώπιον τῆς πόλεως των καὶ παρεδόθησαν εἰς τὸν Πέρσην σατράπην ἀμαχητί, διότι κατὰ τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν, ἐὰν ὁ Ζεὺς ἤθελεν ἀντὶ νήσου νὰ κατασκευάσῃ κερσόνησον, θὰ τὸ εἶχε πράξει². Οἱ Ἄραβες κατεδίκαν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, διότι τὴν ἀντελήφθησαν μετὰ τὴν παγίωσιν τῶν ἐξωτερικῶν των ὁρίων καὶ τὴν διοχέτευσιν τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἄλλαχ εἰς τὰ ἐσωτερικά των ζητήματα ὡς ἀνταγωνισμὸν τῆς ὑπερφυσικῆς του ἐξουσίας³. Ἐὰν εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ ἄνθρωπος ἐξασφαλίζῃ τὴν διαβίωσίν του καὶ προσπαθῆ νὰ λυτρωθῆ διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπερβάσεως τῶν φυσικῶν του ὁρίων, ἔθεσε προηγουμένως τὸν θεὸν ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἥθους καὶ τῆς ἐργασίας διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀστυνομικοῦ κράτους καὶ τῆς βιομηχανικῆς ζωῆς.

Ἡ Εὐρώπη ἀπέκλεισε τὴν θείαν διοίκησιν τῆς ἱστο-

ρίας και τῆς φύσεως, καθ' ὃν χρόνον ανέπτυσε θεολογικά συστήματα ὑπερβατικῆς ἑρμηνείας τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Συνέβη λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος νὰ μεταθέτῃ τὸ πνευματικὸν βάρος τῆς ζωῆς του εἰς ὅ,τι τὸν περιβάλλει ἀντικειμενικῶς καὶ παραλλήλως νὰ ἐλέγχει τὸν Θεὸν μετὰ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ ἔλεγχος αὐτὸς εἶναι ἡ οὐσία τῆς θρησκείας. Εἰς τὴν Εὐρώπην τῆς μετακλασσικῆς ἐποχῆς ἔπαυσεν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν Θεὸν νὰ εἶναι τὸ πρόβλημα. "Ὅχι τί θὰ ἔπραττε, διὰ νὰ δικαιωθῇ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ πῶς θὰ ἐσκέπτετο τὸν Θεόν, ἀπετέλεσε τὸ ἱστορικὸν του θέμα.

"Ὅτι αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, τὸ ὁποῖον ἀνέτειλε μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου, διὰ νὰ μεσουρανήσῃ μετὰ μίαν χιλιετίαν εἰς τὴν Δύσιν, ὑπῆρξε συνέπεια τῆς ἀπεμπολήσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς ζωῆς διὰ τοῦ πρακτικοῦ διαχωρισμοῦ τῶν δύο κόσμων, τοῦ ὑπερφυσικοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ, οἱ ὁποῖοι εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς τῆς ἱστορίας ἔχουν συνυφανθῆ, γίνεται μόλις τώρα σαφές, ὅποτε ὁ ὑπερανθρώπινος παράγων παύει νὰ χρειάζεται διὰ τὴν παραγωγὴν τοῦ ἀγροῦ καὶ τὴν ἠθικὴν συνοχὴν τῆς ζωῆς. Εὕρισκόμεθα εἰς τὴν περίοδον τῆς κοινωνικῆς διαθεσιμότητος τῆς θείας παρουσίας. Ἄφ' ὅτου ὁ Πλάτων ἐδικοτόμησε τὸ οἰκοδόμημα τῆς ὑπάρξεως καὶ τὴν τομὴν ἐξετίμησεν ὁ Χριστιανισμὸς (ὁ ὁποῖος ὁμῶς εἰς τὸ Βυζάντιον κατώρθωσε νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἐνότητα, νὰ ἐξαγιάσῃ τὴν φύσιν, ὥστε τὰ πράγματα νὰ μὴ γίνουιν ἀπλῶς εἰδῶλα, ἀλλὰ δοχεῖα τοῦ πνεύματος: ἢ φυσικὴ γλῶσσα τῆς θείας συμπαραστάσεως), ἐδημιουργήθη θεωρητικῶς ἡ προϋπόθεσις μιᾶς πραγματικότητος ἀσκέτου καὶ ἀντιθέτου τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου, ἐναντι τοῦ ὁποῖου ἔπρεπε νὰ σιωπήσουν καὶ ἡ αἰσθησις καὶ ὁ νοῦς.

"Ἐνεκα τῆς ἐκ τῶν ἔξω ἐπιβολῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς καὶ τῆς καθιερώσεως ἐπὶ πλέον ἐνὸς ξένου ὀργάνου πνευματικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Θεόν, τὸ ὁποῖον ἐξέφραζε τὸ μεσιτευτικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ζωὴ ἐστράφη παραδειγματικῶς εἰς τὴν Δύσιν πρὸς τὸν βέβηλον κόσμον. Ἄπὸ τῆς αὐγῆς τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετίας ἀφαιροῦνται τὰ ἐρεῖσματα τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου. Ἄφ' ὅτου ἰδίως ἀναπτύσσονται πολιτικὰ κράτη ἀνεξάρτητα τῆς Ρώμης, ἡ θεία δικαιοδοσία περιορίζεται πρακτικῶς εἰς τὴν συμπεριφορὰν, ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐπεκτάσεώς της μετὰ τὸν θάνατον. Ὡς πρόβλημα ἐξηκολούθησεν ὁ Θεὸς νὰ προσανατολίζη τὴν μεταφυσικὴν ἀνησυχίαν, ἡ πρᾶξις ὁμῶς ἀπέβαλε τὴν θρησκευτικὴν τῆς ἀναφορὰν. Πρᾶξις χωρὶς θρησκευτικὴν ἀναφορὰν εἰς ἀντικατάστασιν τῶν φυσικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ οὐσία τῆς Τεχνικῆς.

Χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τὸν Θεόν προκύπτουν καὶ κυκλοφοροῦν τὰ σημερινὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας. Τοῦτο

συμβαίνει και διότι επισήμως πιστεύεται, ότι τα προβλήματα του κόσμου εν σχέσει προς τον Θεόν έχουν ήδη λυθῆ και διότι ο τεχνικός κόσμος δέν είναι δυνατόν νά συλλάβῃ ὡς πρόβλημα, ὅ,τι ἐπιτυγχάνει ὡς λύσιν. Τὰ μεγάλα ζητήματα του ἀνθρώπου δέν ἀναπτύσσονται ὁμως μόνον εἰς τὸ περιθώριον τῆς θεολογίας, ἀλλὰ διάγουν ἐπίσης πρὸς τὸ παρὸν βίον παράλληλον πρὸς ὅ,τι θεωρεῖται ἄξιον προσοχῆς. Εἰς τὴν σκιάν του Θεοῦ καὶ τῶν ἔργων τῆς Τεχνικῆς συντρίβεται αὐτὴν τὴν στιγμήν ἡ πνευματικὴ περιουσία του ἀνθρώπου καὶ τὸ δικαίωμά του νά εἶναι ἀνεπανάληπτος καὶ ὑπεύθυνος, δημιουργὸς του πνευματικοῦ του προσώπου.

* * *

Ἡ συντριβὴ του πνεύματος ὑπῆρξεν ἡ εἰσοδος του Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον. Ὁ Θεὸς ἐπεσκέφθη τὸν ἄνθρωπον, ὅπου ἐκεῖνος προσέκρουσεν εἰς τὰ ὅριά του. Διὰ δευτέραν φοράν ἡ φιλοσοφία ἐτοιμάζει διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν χάριν ὡς «συναίσθησις τῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ ἀδυναμίας περὶ τὰ ἀναγκαῖα».⁴

*

⁴Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ τεῦχος του Ἰανουαρίου 1970 (σελ. 18/19) του περιοδικοῦ «Ἀκτίνες».

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἴδε Σ π. Δ. Κυριαζοπούλου: Ἡ καταγωγὴ του Τεχνικοῦ πνεύματος, Ἀθήναι 1965, σελ. 216 κ.έ.
2. Ἡ ρ ο δ ὄ τ ο υ : Ἱστοριῶν I 174.
3. E. M a i e r: Sufik und Kulturverfall: «Klassizismus und Kulturverfall», ἐκδ. G. E. G r u n n e n b a u m, Frankfurt a. M. 1960, σ. 159, 167/68, N i z a m i: Haft Peiker, ἐκδ. H. R i t t e r — J. R u p k a, Prag 1934, σ. 164 κ.έ., H. R i t t e r: Hasan Al - Basri: «Der Islam», ἐκδ. R. S t r o t h m a n n, Berlin XXI τόμ. 1933, σ. 21.
4. Ἀ ρ ρ ι α ν ο ῦ : Τῶν Ἐπικτήτου διατριβῶν II 11, 1.

VII

Ο ΘΕΟΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

— Πώς τίθεται σήμερα το πρόβλημα του Θεού από φιλοσοφικῆς ἀπόψεως;

— Κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέψατέ μου νὰ σχολιάσω τὴν ἐρώτησίν σας. Ὅρθως ὠμιλήσατε περὶ «προβλήματος» τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι αὐτόνοτον. Ὑπάρχουν καιροί, οἱ ὁποῖοι δὲν θέτουν τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ παραδείγματι κατὰ τὸν Μεσαιῶνα εἰς τὴν Εὐρώπην ἢ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μία προβληματικὴ ἐννοια. Ἀντιθέτως πρόβλημα εἶναι τότε ἡ εὐσέβεια, ὁ τρόπος τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ θείου θελήματος. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ θέσῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ, προβληματίζει ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐκτὸς αὐτοῦ ὠμιλήσατε περὶ «φιλοσοφικῆς» ἀπόψεως. Ἡ ἔκφρασις ἔχει δύο νοήματα. Πρῶτον: «Ποίαν στάσιν λαμβάνουν οἱ διάφοροι φιλόσοφοι ἐναντι τοῦ Θεοῦ» καὶ δεύτερον: «Πῶς σχετίζονται οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς μας πρὸς τὸν Θεόν». Ἡ παρουσίαις τοῦ δευτέρου αὐτοῦ προβλήματος θὰ ἦτο μία φιλοσοφικὴ ἀποψις τῆς θέσεως τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Εἶμαι μάλιστα τῆς γνώμης, ὅτι θὰ ἐνδιέφερε περισσότερο, ὅσους μᾶς παρακολουθοῦν αὐτὴν τὴν στιγμὴν — ἀντὶ νὰ μάθουν, ὅτι ὁ τάδε φιλόσοφος ἀρνεῖται τὸν Θεόν καὶ ὁ δεῖνα τὸν παραδέχεται — νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν ἰδικὴν των σχέσιν ἀπέναντί του καὶ ἂν τὴν ἔχουν διακόψει, νὰ γνωρίσουν τὸν λόγον ἢ τὸν τρόπον τῆς ἐπανασυνδέσεως.

— Διατὶ λοιπὸν οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι ἔχουν πρόβλημα Θεοῦ;

— Ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω τὰ ἐξῆς: Ὁ Θεὸς καθίσταται πρόβλημα, ὅταν τὸ κοινωνικὸν σύνολον, τοῦ ὁποῖου καθιέρωσε τὴν διαγωγὴν, μεταβάλλῃ ἐξ ἱστορικῶν λόγων συμπεριφορὰν, εἰς τρόπον ὥστε τὰ ζωτικὰ του ζητήματα νὰ μὴ συστοιχοῦν πρὸς τὴν θείαν ἐπιταγὴν. Τὸ πρᾶγμα συνέβη χαρακτηριστικῶς εἰς τὴν Ἰωνίαν τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ναυτικοῦ της βίου. Ἡ θάλασσα καὶ τὸ ἐμπόριον ἐδημιούργησαν τότε μίαν νέαν περὶ κόσμου ἐμπειρικὴν ἀντίληψιν καὶ πρὸ πάντων τὴν νομισματικὴν οἰκονομίαν, οἱ φορεῖς τῆς ὁποίας ἐπανερχόμενοι μετὰ τὴν περιπέτειαν εἰς τὴν γενέτειραν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τοὺς ἐπιτοπίους εὐγενεῖς, τὴν κοινω-

νικὴν θέσιν τῶν ὁποίων κατωχύρωνεν ἡ θεολογικὴ παράδοσις. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ πνεῦμα τῆς «μεσαίας» τάξεως (ἐνθυμηθῆτε τοὺς λόγους τοῦ Φωκυλίδου: «Πολλὰ μέσοισιν ἄριστα· μέσος θέλω ἐν πόλει εἶναι»¹) στρέφεται κατὰ τῶν ἐορταζομένων θεολόγων τῆς πρώτης Ἑλλάδος, διότι ἐσπίλωσαν τὴν ἐννοίαν τῆς θεότητος διὰ τῆς ἀνθρωπίνης μικροψυχίας:

«Πάντα θεοῖς ἀνέθηκαν Ὀμηρος θ' Ἡοίοδος τε, ὅσα παρ' ἀνθρώποισιν ὄνειδεα καὶ ψόγος ἐστίν, κλέπτειν μοιχεύειν τε καὶ ἀλλήλους ἀπατεύειν»².

Ὁ Ἡράκλειτος μάλιστα ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρήσῃ «τὸν Ὀμηρον ἄξιον ἐκ τῶν ἀγώνων ἐκβάλλεσθαι καὶ ραπίζεσθαι»³.

Βεβαίως τὸ Ἰωνικὸν πνεῦμα δὲν παρέμεινεν εἰς τὴν ἄρνησιν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως τῶν θεῶν ἐκ τοῦ στίβου τῶν ἀνθρωπίνων ἀνταγωνισμῶν ὠδηγήθη (καὶ τὸ πρᾶγμα ὑπῆρξε πρωτοφανὲς διὰ τὴν ἱστορίαν) εἰς τὴν ἐννοίαν τῆς μοναδικῆς καὶ ὑπερβατικῆς θεότητος ἐπέκεινα τῶν σωματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν χαρακτήρων τοῦ ἀνθρώπου:

«Εἰς θεός, ἐν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος, οὐτὶ δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα»⁴,

εἶπεν ὡς ἐκπρόσωπος τῆς νέας θεολογίας ὁ Ξενοφάνης.

— Νομίζετε, ὅτι μεταβάλλονται σήμερον οἱ ὄροι τῆς χριστιανικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ;

— Προτοῦ ἀπαντήσω εἰς τὴν ἐρώτησιν θὰ ἤθελα νὰ τονίσω, ὅτι σπανίως οἱ ἄνθρωποι, ὅπου ἔζησαν ἀληθινὸν θρησκευτικὸν βίον, ἐνδιεφέρθησαν διὰ τὸν ἐννοιολογικὸν χαρακτήρα τοῦ κεντρικοῦ παράγοντος τῆς ζωῆς. Ἐπιμένω εἰς τὴν θεώρησιν τοῦ Θεοῦ ὡς βασικοῦ συντελεστοῦ τῶν γεγονότων τοῦ βίου, διὰ νὰ φανῇ ὁ λόγος τῆς προβληματικῆς του διαστάσεως εἰς τὴν ἐποχὴν μας. Ἐὰν διαβάσετε μίαν ἐφημερίδα ἢ ρίψετε μίαν ματιὰν εἰς ἓνα κεντρικὸν δρόμον τῶν Ἀθηνῶν ἢ μίαν Τράπεζαν ἢ μίαν βιομηχανικὴν μονάδα ἢ μίαν ἀντιπροσωπευτικὴν διὰ τὴν ἐποχὴν μας οἰκογένειαν, μὲ δυσκολίαν θὰ διαπιστώσετε, ὅτι τὰ γεγονότα ἐκτυλίσσονται κατὰ τὴν θείαν θέλησιν, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὸ Εὐαγγέλιον. Ἐνῶ λοιπὸν ἡ δογματικὴ ἀντίληψις περὶ Θεοῦ παραμένει, ὅπως ἔχει καθιερωθῆ, ὁ κόσμος παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν χρειάζεται τὴν θείαν συνδρομήν. Ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νομίζω, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θεολογία διέρχεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν τὴν σοβαρωτέραν ἱστορικὴν τῆς κρίσιν.

— Πιστεύετε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ζήσῃ, χωρὶς νὰ χρειάζεται καὶ νὰ σκέπτεται τὸν Θεόν;

— Ἐὰν ἐρωτήσετε τοὺς φιλοσόφους, θὰ σᾶς ἀπαντήσουν τόσον διὰ τὴν ζωὴν, ὅσον καὶ διὰ τὴν σκέψιν «βεβαίως», ὅπως ὁ Bertrand Russel καὶ ὁ Martin Heidegger. Ὑπάρχουν ἀσφαλῶς καὶ οἱ φιλόσοφοι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν νὰ προτείνουν μίαν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον νέαν ἐννοίαν Θεοῦ, ὅπως ὁ Teilhard de Chardin, ὁ ὁποῖος τὸν

θεωρεί ως πρωταγωνιστήν τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι ἢ ὁ Karl Jaspers, ὁ ὁποῖος τὸν ὑπαινίσσεται ὡς συνεκτικὸν δεσμὸν τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς ἱστορίας ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως καὶ τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλοι τὸν συλλέγουν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὸν ἀπαλλάσσουν ἐκ τοῦ ὑπερφυσικοῦ του στοιχείου, διὰ νὰ τὸν ταυτίσουν πρὸς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ὁ Paul Tillich καὶ ὁ John Robinson. Ὅλοι κινουῦνται μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὸν περιγράφουν κατὰ τρόπον λόγιον, ἀλλὰ σύμφωνον πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ὅπως ὁ Jacques Maritain καὶ αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν χαρακτηρίζουν ὡς ὀδυνηρὸν πλάσμα τῆς φαντασίας, ὅπως ὁ Jean-Paul Sartre. Ὅτι ὅμως πρέπει νὰ ἐρωτηθῆ κατὰ τὴν γνώμην μου, εἶναι, ἐὰν ὁ Θεὸς ἔχει σήμερον ἠθικὴν σημασίαν καὶ ὄχι πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐνταχθῆ μὲ τὴν σειρὰν τοῦ εἰς τὴν ὁμάδα τῶν ἀλύτων πρὸς τὸ παρὸν τεχνολογικῶν προβλημάτων.

— Τουλάχιστον εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸ ἠθικὸν μέγεθος τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι σαφές;

— Ἐὰν εἶκατε δίκαιον, θὰ ἔπρεπεν ὁ βορειοατλαντικὸς ἐπὶ παραδείγματι κόσμος νὰ λειτουργῆ ἐπὶ τῆ βάσει τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα δὲν συμβαίη, ἐγὼ τουλάχιστον δὲν συμμερίζομαι τὴν ἀποψιν, ὅτι ὁ Θεὸς ἔπαυσε νὰ ἔχη διὰ τὸν σημερινὸν κόσμον ἠθικὴν ἀποστολήν.

— Ἄρα θὰ πρέπει νὰ μεταβληθῆ τὸ νόημα τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν πράξιν;

— Αὐτὸ εἶναι ἡ μεγαλυτέρα, πιστεύω, θρησκευτικὴ ἀπαίτησις διὰ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον. Τὸ πρόβλημά του δὲν εἶναι νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τῆς θεότητος, ἀλλὰ νὰ συμφιλιωθῆ πρὸς τὴν ὕπαρξιν του. Τονίζω αὐτὴν τὴν συμφιλίωσιν καὶ ὄχι τὴν ἄλλην, πρὸς τοὺς πλησίον, διότι ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος ζῆ τὸν τρόπον τινὰ «ἐκτὸς ἑαυτοῦ» καὶ εἶναι κατὰ συνέπειαν ἀνεύθυνος διὰ τὴν κοινωνικὴν τοῦ πράξιν, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς τοῦ ἐπιβάλλεται, χωρὶς νὰ τὴν ἐλέγχῃ. Ὁ Θεὸς λοιπὸν θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ συλλάβῃ, πῶς σκέπτεται, τί θέλει καὶ τί θὰ ἔπρεπε νὰ σκεφθῆ καὶ νὰ ἤθελεν εἰς τὸν κόσμον.

— Καὶ πῶς νομίζετε, ὅτι θὰ συμβῆ αὐτό;

— Διὰ τῆς ἀγάπης. Ἄλλοτε τὸ ἠθικὸν τῆς νόημα ἦτο νὰ δώσῃς τὸν δεύτερον χιτῶνα σου εἰς ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε κανένα. Σήμερον εὕρισκόμεθα εἰς μίαν ἐποχὴν ἀλληλεπιδείξεως καὶ χιτῶνων καὶ ἄλλων πολλῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ὡς προσωπικά μας γνωρίσματα.

— Δὲν ἔχει λοιπὸν πρόβλημα ὁ πλησίον διὰ τὸν πλησίον;

— Τὸ πρόβλημά του εἶναι, ὅτι ἀγνοεῖ τὰ πραγματικὰ του προβλήματα. Ὁ Θεὸς διὰ τοῦτο θὰ συνδράμῃ αὐτοῦς, οἱ ὁποῖοι θὰ βοηθήσουν, ὅσους ἀπουσιάζουν ἐκ τῆς ὕ

πάρξείως των, να επανέλθουν εις τὴν ὑπαρξίν των. Τὸ ἐγχείρημα ὁμῶς προσκρούει σήμερον εἰς μίαν δυσκολίαν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐγνώρισε μέχρι στιγμῆς ἡ φιλανθρωπία: Ἐνῶ ἄλλοτε ὁ ἐνδεὴς ἦτο εὐγνώμων διὰ τὴν χάριν, τώρα δὲν τὴν ἀνέχεται. Ἡ ἀγάπη διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὀφείλει νὰ διαρρήξῃ τὰ κλείθρα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς μας ἐμποδίζει πρὸ πάντων τὴν ἰδικὴν του εἴσοδον εἰς τὴν ψυχὴν του.

— Ἀντιλαμβάνεσθε ὁπλαδὴ τὴν ἀγάπην ὡς φιλοσοφικὴν συμπαράστασιν;

— Μάλιστα, ὡς πνευματικὴν προσφορὰν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐὰν ἡ ἀγάπη θὰ ἐπιζήσῃ, θὰ ὀφείλεται εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ ἂν ἡ φιλοσοφία θὰ ἐπιζήσῃ, θὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀγάπην.

— Θέλετε νὰ καταστήσετε τὴν διαλεκτικὴν αὐτὴν σχέσηιν περισσότερον συγκεκριμένην;

— Φοβοῦμαι, ὅτι δὲν θὰ ἐπαρκέσῃ ὁ χρόνος. Ἄλλωστε διὰ τὴν ἀπάντησιν θὰ ἐργασθῆ ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τόσον ἡ θεωρητικὴ ὅσον καὶ ἡ θρησκευτικὴ σκέψις εἰς ὀλόκληρον τὸν κόσμον. Ὅ,τι θὰ ἤθελα νὰ τονίσω, εἶναι, ὅτι τοῦλάχιστον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως, τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, διαδέχεται τὴν ἐρώτησιν διὰ τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων. Ἡ ὄντολογία, ἡ ὁποία βασικῶς προσπαθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν ἀνθρώπινον παράγοντα χάριν τῆς ἀντικειμενικῆς φύσεως τοῦ κόσμου, ἔφθασεν εἰς τὸ ἱστορικὸν της τέλος.

— Μήπως τὸ γεγονὸς αὐτὸ συμβαίνει ἐκ παραλλήλου καὶ εἰς τὴν θεολογίαν;

— Ἀπάντησιν θεβαίως εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν θὰ ἔπρεπε νὰ δώσουν οἱ θεολόγοι. Προσωπικῶς πάντως πιστεύω, ὅτι τὸ βάρος τῆς θρησκευτικῆς ἀνησυχίας μετατίθεται σήμερον ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς δικαιολογημένον, ἀλλ' ὅπωςδήποτε παράτολμον τὸ ἐγχείρημα τοῦ ἀνθρώπου νὰ προσδιορίσῃ τὴν φύσιν καὶ τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐλεγκτῆς τῆς θείας οὐσίας πρόκειται νὰ συγκλονισθῆ ἐκ τῆς ἰδικῆς του προβληματικῆς ὑπάρξεως. Πῶς συμπεριφέρεται, κατὰ πόσον εἶναι ὑπεύθυνος καὶ ἰδίως τί ἀπαιτεῖ ἐκ μέρους του ὁ Θεός, θὰ εἶναι τὰ κύρια θεολογικὰ θέματα τοῦ μέλλοντος.

— Προβλέπετε ὁπλαδὴ μίαν ἐπικράτησιν τῆς ἠθικῆς ἐπὶ τῆς Δογματικῆς;

— Ὅπωςδήποτε τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀγάπης ἐπὶ τῆς γνώσεως καὶ τοῦτο διότι τὸ πρόβλημα δὲν εἶναι ἡ τακτοποίησις τῆς πνευματικῆς παρουσίας, ἀλλ' ἡ δοκιμασία τῶν προσωπικῶν σχέσεων. Ἡ ἀγάπη προϋποθέτει τὴν ἐνδειαν τοῦ ἀγαπωμένου καὶ οἱ ἐνδεεῖς σήμερον πολλαπλασιάζονται κατὰ τρόπον ἀντίστροφον πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν των.

— Τί ἀκριβῶς ἐννοεῖτε;

—“Οτι εύρισκόμεθα εἰς μίαν ἐποχὴν τόσον μεγαλυτέρας πνευματικῆς ἐνδείας, ὅσον εύκολώτερον ὑποκαθίσταται ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν τεχνικῶν, δηλαδὴ ἀπροσώπων τρόπων τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀπαιτήσεών του. Τὸ πρόβλημα εἶναι μέγα, διότι ὁ ἄνθρωπος κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὴν ἐσωτερικὴν του συνοχὴν πρὸς τὴν ὑπαρξίν του. Ἐξ ἴσου μεγάλη θὰ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ εἶναι καὶ ἡ λύσις. Ἡ εὐσέβεια ὀφείλει νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ προσφέρῃ, ὅ,τι χρειάζεται ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ. Ἐδῶ ἀκριθῶς εὐρίσκεται ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας: Νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀθέατον ὄψιν τῆς ψυχῆς. Εἶμαι τῆς γνώμης, ὅτι διὰ τὴν θεωρίαν καὶ τὴν πίστιν ἀνατέλλει τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ὥραν μίαν ἐποχὴν ἀδελφικῆς συμπαραστάσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον.

*

Τηλεοπτικὴ συνέντευξις διοργανωθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐκπομπῆς τοῦ Σταθμοῦ Ἐνόπλων Δυνάμεων «Ὁ Χριστὸς καὶ ἡ ἐποχὴ μας» τῆν Κυριακὴν, 22αν Νοεμβρίου 1970 καὶ ὥραν 18.45-19.15 καὶ δημοσιευθεῖσα ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Φεβρουαρίου 1971 (σελ. 89 - 92) τοῦ περιοδικοῦ «Φιλολογικὴ Στέγη» (Ἀφιέρωμα στὰ 40χρονα).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1. Ἀπόσπ. 12 (Diehl).
2. Ξενοφάνης (Diels I B' 11).
3. Diels I B' 42.
4. Diels I B' 23.